

Пежинська О. М.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри французької та другої іноземної мови
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКИХ ТОПОНІМІВ

Анотація. Проблема топонімічної варіативності базується на різноманітності структурних типів французьких топонімів. Облік структури топонімів дає можливість виявити особливості природи топонімічного типу, роль географічного терміна у складі топоніма, співвідношення однослівних і складених найменувань і причини постійних переходів з однієї структурної групи в іншу.

Ключові слова: топонімічна варіативність, структура, семантичний спосіб, морфологічний спосіб, онімізація.

Постановка проблеми. Словотворення становить важливий спосіб поповнення лексичного фонду мови з власних ресурсів. Протягом останніх десятиріч центр ваги топонімічних досліджень, передусім історико-географічного плану, переноситься з семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їх морфологічної структури й певною мірою фонетичних топонімічних явищ, причому обмежуються не лише форма, а й функція формантів на різних історичних етапах. Такий аналіз даних топонімічної інформації, на наш погляд, є ефективним і надійним. Це особливо впадає у вічі, коли йдеться про найдавніші шари топонімії, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемі топонімічного словотворення приділяли увагу А.Н. Гуцоль, В.О. Горпинич, О.Ф. Ріпецька, О.В. Суперанська, А.П. Корепанова. Н.В. Подольська вважає за необхідне виокремити ономастичний словотвір у системі ономастичної граматики [4, с. 40]. Визначальною структурною ознакою того чи іншого топонімічного типу вважається топоформант, тобто повторюваний у низці топонімічних утворень суфікс або інший компонент композита.

О.Ф. Ріпецька розрізняє назви, які мають прозору словотвірну структуру і відповідне словотвірне значення (композиції і суфіксальні деривати), з одного боку, і назви, в ролі формантів яких виступають суфіксоїди, з іншого. [6]. Своєрідно вирішує дослідниця проблему словотвірного значення, в основі визначення якого є встановлення відношення між дериватом і твірною для нього одиницею.

Метою дослідження є встановлення структурно-словотвірних аспектів топонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, у мовознавчій науці виділяється два рівні деривації – апелятивна та пропріальна. Онімний словотвір відрізняється від апелятивного, оскільки він полягає у присвоєнні назв об'єктам, що вже мають свої загальні найменування. Роль формантів у власних назвах теж має свої відмінності від ролі апелятивних.

Зазвичай, топоніми мають просту форму вираження, тобто однолексемну. Важливу формальну рису мають назви склад-

ної структури, які підкреслюють винятковість топонімів на тлі інших власних назв. Багатокомпонентність – характерна ознака французьких онімів – проявляється у процесі номінації об'єктів. Іноді недостатньо сказати, що об'єкт іменується просто *Camps* (< *campus*, поле), тому для вирізнення його з низки подібних об'єктів застосовують різноманітні означення, скажімо, *Manicamp* (+ *magnus*, великий) тощо. Для окреслення певної території використовують й інші складні назви, а також прийменникові формації, наприклад, *Lion-sur-Mer*, *Château-du-Loir*. Такі структури виділяють топоніми в окремий ряд власних назв, які, крім спільних рис з іншими онімами чи загальними найменуваннями, мають свої особливості.

Монолексемне оформлення, характерне для більшості власних назв, не становить винятку і при номінації об'єктів. Найчастіше однослівні топоніми утворюються лексико-семантичним та морфологічним способами.

До першої групи топонімів належать *прості топоніми*: *Faux*, *Mont*, *Cals*, *Vals*. Вони утворювались у різні історичні періоди (це найдавніші топонімічні назви галльського, романського, германського походження). До переходу в розряд топонімів ці слова означали топографічні об'єкти, географічні терміни, елементи ландшафту, поселення, будівлі, релігійні терміни тощо [2, с. 40]. Семантика топонімів не завжди є зрозумілою, оскільки вони формувались у тісному зв'язку з життям та з мовою народів, які населяли цю місцевість. Наприклад, лексема *Garde* означає *forteresse* – (фортеця) – вперше зафіксована як назва гори – *montem quem nuncupant Guardiam* [13, с. 285], *Force* – укріплений будинок, від лат. *fortia* [13, с. 285].

Частина кореневих топонімічних назв утворилась від назв річок – гідронімів: *Sarthe*, *Aigre*, *Aube*. Значна частина простих непохідних топонімів закінчується на *-s*: 41% (375 топонімів) від загальної кількості простих топонімів, наприклад: *Fraisses*, *Annois*, *Chânes*. У більшості випадків *-s* відіграє емоційну роль і є латентним приголосним в кінці основи: *Flers*, *Beynes*, *Sabres*, хоча трапляються топоніми, де кінцеве *-s* вимовляється: *Reims* [res], *Loos* [los].

З приводу кінцевого *-s* у французьких топонімах О. Венсан зазначав, що він може бути як показником множини, так і називним відмінковим закінченням іменника в однині старофранцузького періоду [13].

Нами зафіксовано 530 простих непохідних топонімів, серед яких у формі однини 399 назв (у відсотковому співвідношенні 75,3%) та форм із кінцевим *-s* – 131 топонім (24,7%).

До другої групи відносимо *похідні ойконіми* – це назви, до складу яких входять корінь і суфікси. Такі топоніми мають форму однини і множини. А.М. Складенко вважає, що топонімічність назви підсилюється при поєднанні в одній назві двох топоформантів [7, с. 64]. Ми зафіксували 665 простих похідних

ойконімів (32% від загальної кількості): 474 (71,3%) – в однині та 191 (28,7%) – у множині. При семантичному словотворенні нові лексичні одиниці не виникають, і слова можуть тільки переосмислюватись. У топонімії семантичний спосіб деривації представлений онімізацією апелювативів, здебільшого географічних термінів.

Значна кількість власних найменувань, похідних від географічних термінів, має пояснення, оскільки первісно вони могли найточніше відобразити особливості місцевості. Поступово семантичний зв'язок з названим об'єктом втрачався, і власна назва почала сприйматися нейтрально, тобто використовувалася лише для ідентифікації, без будь-якого смислового навантаження.

Топоніми відапелювативного походження мотивуються безсуфіксними і суфіксальними загальними назвами в однині та у множині форм. Деякі дослідники, зокрема Н.В. Подольська, вважають плюралізацію окремою словотвірною моделлю [5, с. 8]. О.В. Суперанська зазначає, що число в онімах – це «категорія словотвірна, оскільки тут часто виступають специфічні словотвірні суфікси» [8, с. 114]. За твердженням А.П. Корепанової, категорія числа у власних географічних назвах не має ні граматичного, ні лексичного значення. Перехід апелюватива до класу власних назв призводить до втрати певною мірою категорії числа, через що онім має або тільки однину, або тільки множину [3, с. 96]. На нашу думку, найменування у формі множини теж онімізувалися. Це пояснюється тим, що на певній території може існувати декілька однотипних об'єктів, які все ж окреслюють єдину територію, але при номінації ще на апелювативному рівні вони отримали назву у множині формі. Множинність форм топонімів може бути обумовлена кількістю та скупченістю такого типу об'єктів на доволі обмеженій території. Серед них чільне місце займають назви, які відображають природні особливості, передовсім топоніми на позначення рельєфу: *Peure, La Pierre, La Roche, La Rocque* та ін.

Метафоризація та онімізація апелювативних лексем є важливим різновидом пропріальної номінації. При цьому відображається ономастична креативність людей, їх бажання та вміння дати географічним об'єктам нестандартні назви, які певною мірою демонструють світобачення мовців: *Rasteau* (метафора з оронімічним значенням), *Bécherel, Becquerel* (метафора нагадувала шум млинів).

Питання про можливість утворення власних географічних назв від антропонімів семантичним способом досі залишається важливим і недостатньо вирішеним. Деякі дослідники вважають топонімізацію антропонімів природним і доволі поширеним явищем. Інші ж наголошують, що часто відбувається повний збіг антропонімів і топонімів, а не топонімізація. Імена у повній формі без жодних структурних змін переходили в розряд топонімів дуже рідко. Виявлено лише поодинокі випадки топонімів, утворених від назв божеств: ім'я богині *Minerva* > *Minerve, Diana* > *Dienne(s)*.

Розряд топонімів поповнювали і галльські етноніми, скажімо, галльські етноніми поступово змінювалися назвами первісних міст ще до перетворення їх у *civitates* (*cités*) Римської імперії, згодом – у сучасні міста: (*Paris, Nantes, Rodez, Amiens*). Тут відбувається подвійний процес трансонімізації – трансантропонімізації, а згодом трансоїконімізації.

Наведені приклади свідчать, що у топонімії диференціюються різні семантичні групи назв. Найчисленнішу групу становлять топографічні апелювативи – терміни, пов'язані з промисловістю, поселеннями та спорудами. Істотними при топоні-

моторенні виявилися назви на окреслення форм рельєфу. Апелювативи на позначення назв дерев – *aulne* (вільха), *chêne* (дуб), *frêne* (ясен) – створили основну базу аналізованих дериватів. Як свідчить аналіз, прості топоніми лексико-семантичного способу посідають чільне місце в топоніміконі Франції. Їх виявлено 530 одиниць.

Другу групу за способом творення становлять топоніми, що виникли внаслідок *дериваційних процесів*. Відповідні оніми мотивуються в основному апелювативами та рідше – антропонімами.

Часто апелювативи входять до класу топонімів з демінутивними суфіксами *-et [e]* < лат. суф. *-etum, -onne [on], -onnes [on], -ette [et], -ettes [et], -ot [o]* варіант демінут. суф. *-et, -otte [ot]* < лат. суф. *-ittu*, які на апелювативних засадах творили пестливі та здрібнілі форми найменування: *Castellet, Lorette, Rochette, Annot, Gravelotte* та ін.

Топографічні апелювативи з суфіксами *-ey/-ay* < галло-рим. суф. *-etu* у чол. роді з колективним значенням служать для позначення сукупності дерев одного виду. Вони сформували такі топоніми: *Chesnay/Quesnay, Freney, Boulay*.

Суфікси *-ière* < *-aria, -ières* < *-arius* беруть участь в онімізації фітонімних термінів, що позначають породи дерев (*La Boissière, Canabières/Chennevières*), фауністичних (*Corbière(s), Tannières, Collobrières*) та аграрних термінів (*Fourrières, Roquebillière*). Зазначені суфікси найчастіше вживаються у топонімах, похідних від географічних термінів.

Найменування етнонімного походження передають *відношення* приналежності колишніх жителів або власника території за етнічною характеристикою. Приналежність об'єкта конкретному власникові могла виражатись за допомогою суфікса *-acum* або *-iacum* < кельт. суф. *-aco* (наявний у 5% французьких топонімів від загальної кількості), наприклад, *Andeliacum* > *Les Andelys, Antoniacum* < *Antony*. Таким чином, зазначений формант у топонімах виконує присвійно-релятивні функції, вказуючи на приналежність об'єкта конкретному власникові. Всього зафіксовано 128 назв із цим суфіксом.

Власні назви із зазначеними суфіксами утворюються найчастіше від апелювативів на позначення рослинного покриву території, оронімічних та гідронімічних термінів та тваринного світу.

З-поміж однослівних структур виділяються прикметникові утворення, що виникли внаслідок субстантивзації, а точніше *морфолого-синтаксичного способу деривації*. Зібраний матеріал дає підстави виділити декілька назв на окреслення розміру та форми об'єкта: галл. *samo, tranquille* (тихий, спокійний) > *Samois* (S&M); *tavos* – *tranquille* > *Tavant* (I&L), *tostus* – *brûlé* (горілий) > *Thoste* (CdO), *Tostes* (Eure) [12, с. 78].

У семантичному відношенні численні апелювативні похідні відображають насамперед якісні характеристики об'єктів та виражають ознаки певної місцевості.

Словотвірний аналіз топонімів показав, що найпродуктивнішими виявились суфіксальні моделі з формантами *-ière, -ières, -acum (-iacum)*. Топоніми відантропонімного творення виражають посесивність, що реалізується через відповідні топоформанти. Такі суфікси додаються до антропонімною основи і вказують на приналежність власнику. Усього виявлено 665 топонімів.

Як свідчить здійснений аналіз, проста структура виявилась домінуючою при творенні топонімів – виявлено 1195 таких найменувань.

Серед загальної кількості топонімів *складні і складені назви* становлять значну частину – 1923 (43%). Складні назви фор-

уються з двох (або більше) коренів, а складені будуються на основі словосполучення і поєднують окремі слова. Вони утворюються шляхом приєднання двох або більше слів, які втрачають свою самостійність при виникненні нового слова [2, с. 69].

За нашими підрахунками, *складні ойконіми* становлять 637 назв та приблизно 2000 топонімів із компонентом *Saint*. За своєю структурою вони діляться на дві групи: *однослівні* – 455 назв (особливі композитні утворення, які виникли в результаті основоскладання) та *багатослівні*.

О.В. Суперанська до першої групи відносить назви, які формально мають структуру складної назви, оскільки другий їх елемент входить до значної кількості ойконімів. На сучасному етапі, з огляду на високу регулярність і значне поширення, ці кінцеві елементи сприймаються як форманти [8, с. 101]. В.О. Горпинич такі утворення трактує як прості подільні назви: *Clermont, Remiremont* та ін. [2, с. 69]. Ми відносимо такі назви до складних однослівних, адже обидва їх компоненти є рівнозначними.

Порівняно зі складними однослівними топонімами, *складні багатослівні* (два і більше елементів) є значно численнішими (182+2000 з компонентом *Saint*). О. Венсан стверджує, що раніше (старофранцузький період) такі топоніми були простими, і лише з часом до них приєднався детермінатив [13, с. 26]. Ми виділяємо *три типи таких утворень*

1) *основа + основа* (тобто *два повнозначних слова*). Сюди можна віднести назви, що походять від імен святих, або назви, які мають у своєму складі термін *Saint(e)*: *Saint-Jean, Saint-Martin* (найпопулярніша назва). В.Д. Бельська вважає, що такі назви (з компонентом *Saint*) варто відносити до простих назв, оскільки його як формант можна додавати до будь-якого імені. Таким чином, термін втрачає своє значення «святий», тобто відбувається спрощення і як наслідок – десемантизація. З'єднуючись з іменем, цей компонент створює нероздільне ціле, цілісність якого у більшості випадків підкреслюється написанням (*St*) [1, с. 118]. У дериваційному дослідженні подібні назви повинні розглядатись як складені, оскільки при творенні похідних важливу функцію виконує структура топоніма, а не його семантика. Французькі лінгвісти не відкидають значення «святий» у топонімах з компонентом *Saint(e)* і відносять такі назви до складених, оскільки вони містять два повнозначні компоненти [10]. До цієї підгрупи належать топоніми з компонентами *mont, villa, villers, court*, які виконують роль означуваного слова: *Montaigu, Villeneuve, Villers-Bocage, Courtelary*. Деякі ойконіми містять прикметники *haut(e), bas (se) Bas-Rhin*;

2) до другої групи належать назви, які містять *три повнозначних слова*: *Fontenay-Paris-Plage, Soultz-Haut-Rhin*. Топоніми цього типу мають структуру *іменник + ім'я святого* в ролі детермінатива: *Pont-Saint-Esprit, Nuits-Saint-Georges*. Інші, навпаки, – *ім'я святого + детермінатив-прикладка*: *Saint-Amand-Montrond, Saint-Loup-Lamairé*;

3) третю групу, найменш численну, становлять топоніми з *чотирма повнозначними словами*: *Saint-Antonin-Noble-Val*.

А. Доза [9], А. Льюнон, [11], О. Венсан [13, с. 20] трактують такі топоніми як складені слова (*noms composés*) і відносять їх до морфологічного типу.

Французькі *складені топоніми* утворені за допомогою прийменників і сполучників. В.Д. Бельська вважає топоніми цієї групи вторинними найменуваннями, сформованими на основі топонімів, що існували раніше, шляхом додавання до них диференційних ознак. Особливу роль в утворенні таких назв відіграють прийменники, що позначають місцезнаходження

об'єкта [1, с. 52]. О. Венсан стверджує, що складені назви було створено з метою усунення омонімії, оскільки багато населених місць мали однакові назви [13, с. 26].

Ми зафіксували 237 складених назв та приблизно 2000 із *Saint*. Це здебільшого прийменникові і сполучникові утворення, які різняться за структурою і за кількістю компонентів. Ми вважаємо, що сполучникові форми не утворюють словосполучень, оскільки їх компоненти не залежать один від одного, а тільки перелічуються. В.О. Горпинич не поділяє такого твердження. Він відносить їх до складених топонімів [2, с. 78].

Поширеними є трикомпонентні топоніми (*опорний компонент + прийменник + залежний компонент*). Для їх формування використовуються прийменники: *Château-du-Loir, Aulnay-sous-Bois, Montier-en-Der*.

Прийменникові назви А. Доза відносить до недавніх утворень, порівняно з тими назвами, в яких додаток є прикладкою, а деякі прийменники в цих назвах – до середньовічних архаїзмів [10, с. 63]. Найчастіше прийменникові сполуки виникають внаслідок зміни функції, тобто апелятивна синтаксична конструкція переходить у власну назву. Прийменникові назви виконують локативні функції: вказують на просторове розташування території, часто прив'язуючи її до іншого вагомого об'єкта. У мовознавчій науці оніми відповідного структурного рівня часто номінують ще як назви-орієнтири. До сполучникових утворень належать також назви зі сполучником *et*: *Meurthe-et-Moselle, Ambarès-et-Lagrave*. Доволі поширеними є чотирикомпонентні топоніми (*подвійний опорний компонент + прийменник + залежний компонент*), де одним із елементів переважно є ім'я святого: *Saint-Nicolas-de-la-Grave, Sainte-Marie-aux-Mines*. Існує й інша структура: *опорний компонент + прийменник + подвійний залежний компонент* з прийменниками *sur, de, en*: *Champs-sur-Tarentaine-Marchal, Port-en-Bessin-Huppin*.

П'яти- і шестикомпонентні назви є нечисленними, до їх складу входять і прийменники, і артиклі: *Port-Saint-Louis-du-Rhône, Saint-Gilles-Croix-de-Vie, Saint-Jean-Pied-de-Port*. Кожна з цих назв здебільшого містить також компонент *Saint*.

Висновки. Отже, усі зазначені способи у межах простої та складеної структур чітко віддзеркалюють важливі принципи топонімотворення на тлі інших власних назв та у зв'язку з ними. Пріоритетною виявилася складна структура оформлення топонімів – 4782 найменувань (182+4600 із компонентом *Saint*). Назв простої структури зафіксовано значно менше – 665 одиниць.

Аналіз структури дозволяє по-новому розглянути семантику складових топонімів. Семантичний комплекс складеного топоніма в багатьох випадках являє собою поетапно сформоване єдине ціле при виникненні формально-семантичних відносин між компонентами топоніма. Структурне членування топоніма дозволяє серйозно аналізувати етимологію, значення і функціонування топонімів.

Література:

1. Бельська В.Д. Принципи класифікації топонімів / В.Д. Бельська // Питання ономастики : матер. II Республік. наради з питань ономастики. – К., 1965. – С. 124–129.
2. Горпинич В.О. Катойконімія французької мови : [монографія] / В.О. Горпинич, С.Ю. Приймєнко // Ономастика і апелятиви. – Вип. 32. – Д. : ДНУ, 2008. – 214 с.
3. Корепанова А.П. Топо- і гідронімічні типи *pluralia tantum* басейну Десни (в межах України) / А.П. Корепанова // Ономастика : Республіканський міжвідомчий збірник. Серія «Питання мовознавства». – К. : Наук. думка, 1966. – С. 96–104.

4. Подольская Н.В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса) / Н.В. Подольская // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 40–53.
5. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы : словообразовательный анализ / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.
6. Рипецкая О.Ф. Формальная и содержательная структура топонимов (на материале ойконимии ГДР) : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 / О.Ф. Рипецкая. – 1988. – 35 с.
7. Складченко А.М. «Степень ономастизации» топонимов разных типов / А.М. Складченко // Восточнославянская ономастика : исследования и материалы / отв. ред. А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1979. – С. 58–69.
8. Суперанская А.В. Структура имени собственного : (фонология и морфология) / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
9. Dauzat A. La Toponymie française / A. Dauzat. – Paris : Payot, 1971. – 335 p.
10. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution / A. Dauzat. – Paris : Librairie delagrave, 1926. – 264 p.
11. Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification / A. Longnon. – Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. – 831 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : books.google.fr/books?isbn=0833721429.
12. Vial É. Les Noms de villes et de villages / É. Vial. – Paris : Belin, 1983 – 319 p.
13. Vincent A. Toponymie de la France / A. Vincent. – Paris : Gérard Monfort Editeur, 2000. – 418 p.

Пежинская О. М. Особенности творения и функционирования французских топонимов

Аннотация. Проблема топонимической вариативности базируется на разнообразии структурных типов французских топонимов. Учет структуры топонимов позволяет выделить особенности природы топонимического типа, роль географического термина в составе топонима, соотношение однословных и составных наименований и причины постоянных переходов из одной структурной группы в другую.

Ключевые слова: топонимическая вариативность, структура, семантический способ, морфологический способ, онимизация.

Pezhynska O. Peculiarities of creation and functioning of French toponymes

Summary. The problem of the toponym variation is based on a variety of the structural types of French toponymes. Accounting of the toponym structure makes it possible to identify the features of the toponymic type nature, the role of geographical term as a part of the toponym, the correlation of one-word and the compound names and causes of the permanent conversions from one structural group to another.

Key words: toponym variation, structure, semantic way, morphological method, onimisation.